

Література

1. Бузько І.Р. Стратегічний потенціал і формування пріоритетів у розвитку підприємств : [монографія] / Бузько І.Р., Дмитренко І.Є., Сущенко О.А. – Алчевськ : ДГМІ, 2002. – 216 с.
2. Хомяков В.І. Формування конкурентоспроможності підприємницького потенціалу підприємств (теоретичні аспекти) / В.І. Хомяков, Т.Г. Вяткіна, П.С. Вяткін // Прометей: Рег. зб. наук праць з економіки. – Донецьк : ДЕГІ, 2006. – № 1. – С. 163–166.
3. Бондаренко И.В. Формирование приоритетов в развитии предприятий: аспекты управления маркетинговым потенциалом / И.В. Бондаренко // Прометей: Рег. зб. наук праць з економіки. – Донецьк : ДЕГІ, 2005. – №1. – С. 156–162.
4. Иванов Н.И. Экономические аспекты производственного потенциала. Теория и практика / Иванов Н.И.– Донецк : ИЭП НАН Украины, 2000. – 420 с.
5. Заруба В.Я. Ціннісноорієнтоване управління мотиваційними умовами діяльності підприємства / В.Я. Заруба, І.А. Парфентенко // Механізм регулювання економіки. – 2007. – № 4.– С. 214–218.
6. Краснокутська Н.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : [навч. посіб.] / Н.С. Краснокутська. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с.
7. Томпсон А.А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии: [учебник для вузов] / А.А. Томпсон, А.Дж Стрикленд. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.

Надійшла 10.10.2011

УДК 65.014

Г. Г. САВІНА, М. О. ОВЧИННИКОВА, С. Ю. САВІН
Херсонський національний технічний університет

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ФАКТОРІВ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

В статті розглянутий методичний підхід до визначення кількісної оцінки впливу факторів зовнішнього середовища на ефективність господарської діяльності підприємств. Розглянуто приклад визначення дії факторів зовнішнього середовища на підприємства легкої промисловості.

The paper considers methodical approach to determining the quantitative assessment of the impact of environmental factors on the efficiency of business enterprises. An example definition of environmental factors on the light industry.

Ключові слова: методичний підхід, ефективність господарської діяльності підприємств.

Постановка проблеми. Основні проблеми, які постають перед дослідженням факторів зовнішнього середовища, що впливають на господарську діяльність підприємств, полягають в:

- виборі одиниць виміру величини мотиваційних факторів;
- виборі методів їх оцінки;
- визначенні взаємного впливу факторів.

Дослідження складних економічних систем, таких як національна економіка, промисловість, її галузі та підгалузі, в сучасних умовах потребує адекватних методик, які б враховували багатфакторність зовнішнього середовища та дозволяли б одержувати реалістичні оцінки їх стану.

Найбільш відомий підхід щодо аналізу зовнішнього середовища економічних систем має назву PEST-аналіз (абrevіатури англійських слів: р – policy; е – economy; s - society; t – technology, тобто групи основних факторів – політичних, економічних, соціальних та технологічних, які впливають на економічну систему). Проте, зазначений підхід не можна вважати методикою, оскільки він не представлений комплексом конкретних прийомів і засобів отримання та обробки фактичного матеріалу, що базується на методологічних принципах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В сучасній вітчизняній економічній літературі зустрічаються згадування про PEST-аналіз [1], але всі вони носять характер концептуального ознайомлення без конкретизації методики у формі інструкцій, правил дій, чіткого опису алгоритму. Деякі приклади PEST-аналізу, які наводяться у зазначених літературних джерелах, не дають змоги використовувати його як методику, оскільки не мають пояснень щодо методів одержання вихідної інформації, математичних розрахунків проміжних та кінцевих результатів, та, найголовніше – в них відсутні економічне тлумачення та напрямки використання результатів у процесі управління економічними системами, для яких власне і проводився аналіз. Слід зазначити і ту обставину, що в інтернет-мережі вже тривалий час до спеціалізованих сайтів надходять запитання щодо методичної реалізації PEST-аналізу, але жодного разу відповіді ще не було одержано. З іншого боку, PEST-аналіз має суттєвий недолік, а саме, – надто обмежену кількість груп факторів, тоді як більшість вчених-економістів розглядають зовнішнє середовище не тільки як дію економічних, політичних, соціальних та технологічних факторів, але й таких факторів, як демографія, конкуренція, географія, екологія та ін.

Постановка завдання. Розробити методичні засади дослідження мотиваційних факторів макrorівня з урахуванням їхнього взаємного впливу.

Виклад основного матеріалу. Алгоритм запропонованого підходу можна представити наступними кроками.

Крок 1. Визначення ключових груп факторів мотивації на макrorівні. На відміну від постійної кількості груп факторів (4 групи) в PEST-аналізі запропонований підхід передбачає, що кількість їх може змінюватись залежно від особливостей об'єкту дослідження. Як правило, таким об'єктом може виступати галузь економіки, ринок, регіон та т.п. У випадку дослідження стану мотивації на рівні легкої промисловості доцільно обрати саме галузевий принцип. На відміну від PEST-аналізу групи факторів не розташовують у формі матриці, оскільки матрична форма передбачає певну залежність елементів від їхнього розміщення. Результатом виконання першого кроку є набір ключових груп факторів. Для легкої промисловості такими групами факторів є економіка, політика, соціум.

Крок 2. Побудова матриць перехресного впливу для кожної групи ключових факторів мотивації на макrorівні. Матриця перехресного впливу визначає взаємовплив обраних факторів окремо по кожній групі ключових факторів.

Побудова матриці відбувається таким чином, щоб фактори, з одного боку, були розміщені у строках та означали вплив, а з іншого – ті ж самі фактори, але розташовані у стовпцях, повинні означати результат впливу. Вплив на результат позначається у матриці стрілкою. Відсутність взаємовпливу позначається прочерком. У таблицях 1, 2 та 3 представлені матриці перехресного впливу факторів мотивації за групами «Економіка», «Політика», «Соціум».

Таблиця 1

Матриця перехресного впливу для групи факторів «Економіка»

ВПЛИВ		РЕЗУЛЬТАТ							
		Можливість банківського кредитування	Іноземне інвестування	Зростання виробництва	Зниження рівня інфляції	Зростання ємності споживчого ринку	Створення спеціалізованого галузевого парку	Вигідне географічне розташування України	Зростання на вітчизняному ринку частки товарів власного виробництва
		Φ ₁	Φ ₂	Φ ₃	Φ ₄	Φ ₅	Φ ₆	Φ ₇	Φ ₈
Можливість банківського кредитування	Φ ₁	X	-	↑	-	↑	↑	-	-
Іноземне інвестування	Φ ₂	-	X	↑	-	↑	↑	-	-
Зростання виробництва	Φ ₃	-	↑	X	-	-	-	-	↑
Зниження рівня інфляції	Φ ₄	↑	↑	↑	X	↑	-	-	-
Зростання ємності споживчого ринку	Φ ₅	↑	↑	↑	-	X	-	-	-
Створення спеціалізованого галузевого парку	Φ ₆	-	-	↑	-	↑	X	-	↑
Вигідне географічне розташування України	Φ ₇	-	↑	-	-	-	↑	X	-
Зростання на вітчизняному ринку частки товарів власного виробництва	Φ ₈	↑	-	-	↑	-	-	-	X

Розмір матриці перехресного впливу визначається кількістю, включених до неї факторів. Для матриці перехресного впливу групи факторів «Економіка» розмір становить 8x8. Для груп факторів «Політика» та «Соціум» відповідно розміри матриць перехресного впливу становлять 5x5 та 9x9. Визначення можливого впливу здійснюється на основі експертних оцінок. При цьому експертами

виступають 25 представників управлінського апарату чотирьох аналізованих підприємств легкої промисловості м. Херсона.

Таблиця 2

Матриця перехресного впливу для групи факторів «Політика»

ВПЛИВ		РЕЗУЛЬТАТ				
		Створення передумов для роботи за межами тіньового сектору	Робота за давальницькими схемами	Наявність податкових пільг	Підвищення дієвості судової системи	Боротьба з корупцією
		Φ ₁	Φ ₂	Φ ₃	Φ ₄	Φ ₅
Створення передумов для роботи за межами тіньового сектору	Φ ₁	X	↑	-	-	↑
Робота за давальницькими схемами	Φ ₂	↑	X	-	-	-
Наявність податкових пільг	Φ ₃	↑	-	X	↑	↑
Підвищення дієвості судової системи	Φ ₄	↑	-	-	X	↑
Боротьба з корупцією	Φ ₅	↑	-	↑	↑	X

Матриця перехресного впливу свідчить про наявність складних взаємозв'язків між різними факторами мотивації на макрорівні. Так, з табл. 1 видно, що фактор «Можливість банківського кредитування» має суттєвий вплив на фактори «Зростання виробництва», «Зростання ємності споживчого ринку» та «Створення спеціалізованого галузевого парку».

В той же час фактор «Зростання виробництва» впливає на фактори «Іноземне інвестування» та «Співвідношення на вітчизняному ринку товарів власного та імпортного виробництва». Тобто опосередковано фактор «Можливість банківського кредитування» також впливає на фактори «Іноземне інвестування» та «Зростання на вітчизняному ринку частки товарів власного виробництва».

Прямий та опосередкований взаємний вплив всіх факторів матриці перехресного впливу, які можна розглядати як її елементи, свідчить про те, що сукупність факторів певної мотиваційної групи слід розглядати як систему, оскільки головною ознакою системи є зміна параметрів всіх елементів системи за умови зміни параметрів хоча б одного її елемента.

Крок 3. Визначення вірогідності реалізації результату під дією факторів впливу. Далі має проводитися оцінка вірогідності реалізації впливу фактору i (i – порядковий номер фактору) за групою j (j – порядковий номер групи факторів), тобто $P_{j,i}$. Для цього можна застосувати метод експертних оцінок. Експертам пропонується оцінити вірогідність реалізації впливу певного фактора на кожний можливий фактор-результат у поточному році. Така умова є важливою, з огляду на те, що сила впливу певних факторів у певні періоди часу може змінюватись. При цьому вірогідність реалізації впливу будь-якого фактора не буде пов'язана із вірогідністю реалізації впливу інших факторів. З математичної точки зору це означає, що сума вірогідностей реалізації впливу всіх факторів не буде дорівнювати 1. На основі експертних оцінок визначені вірогідності реалізації дії факторів за групами факторів «Економіка», «Соціум», «Політика». Результати занесено в таблицю 4.

Крок 4. Трансформація матриць перехресного впливу в матриці бальних оцінок факторів. Метою проведення дослідження дії факторів мотивації на макрорівні є визначення порівняльної оцінки груп факторів. Це обумовлює необхідність запровадження у процедуру оцінювання факторів за різними групами принципу порівняльності. Цей принцип полягає у в необхідності єдиного підходу до оцінювання різних груп факторів. Реалізація такого принципу можлива за рахунок застосування до всіх груп факторів єдиної шкали оцінювання ступеню впливу фактора. При визначенні єдиної шкали оцінки впливу факторів візьмемо за основу такі положення:

1. Кількість інтервалів шкали залежить від ступеню пред'являємої точності до оцінки впливу.
2. Різновидом шкалування можна розглядати ранжування, при якому кількість інтервалів у шкалі оцінки встановлюється на рівні кількості факторів. У нашому випадку має місце наявність трьох груп з різною кількістю факторів (8, 5, 9). При цьому середньоарифметична кількість факторів, або можливих рангів становить $(8+5+9)/3=7,3$, що після округлення дорівнює 7.

Матриця перехресного впливу для групи факторів «Соціум»

ВПЛИВ		РЕЗУЛЬТАТ								
		Одержання освіти за бюджетні кошти	Дотації роботодавцям за перше робоче місце	Зростання середньої заробітної плати в галузі	Зростання середньої заробітної плати в галузі до рівня середньої заробітної плати у промисловості	Зростання комп'ютерної грамотності	Наявність соціальних гарантій	Пенсійна реформа	Поліпшення екологічного стану галузі	Поліпшення демографічних показників, в т.ч. гендерної складової
		Φ ₁	Φ ₂	Φ ₃	Φ ₄	Φ ₅	Φ ₆	Φ ₇	Φ ₈	Φ ₉
Одержання освіти за бюджетні кошти	Φ ₁	X	-	-	-	↑	-	-	-	↑
Дотації роботодавцям за перше робоче місце	Φ ₂	-	X	↑	↑	-	↑	-	-	-
Зростання середньої заробітної плати в галузі	Φ ₃	-	-	X	↑	-	-	↑	-	↑
Зростання середньої заробітної плати в галузі до рівня середньої заробітної плати у промисловості	Φ ₄	-	-	↑	X	↑	↑	↑	-	↑
Зростання комп'ютерної грамотності	Φ ₅	-	-	↑	↑	X	-	-	-	-
Наявність соціальних гарантій	Φ ₆	↑	-	↑	↑	-	X	-	↑	↑
Пенсійна реформа	Φ ₇	-	-	-	-	-	↑	X	-	↑
Поліпшення екологічного стану галузі	Φ ₈	-	↑	-	-	-	↑	-	X	↑
Поліпшення демографічних показників, в т.ч. гендерної складової	Φ ₉	-	-	-	↑	-	-	↑	-	X

Враховуючи положення 2, та беручи до уваги, що оцінці буде підлягати як пряма дія фактора, яка буде мати оцінку із знаком «+», так і зворотна, яка буде мати оцінку із знаком «-», бали, за якими буде оцінюватись вплив за 7-бальною шкалою, будуть знаходитись в інтервалі від -3 до +3. З урахуванням положення 1 та мети, яка поставлена для процедури оцінювання груп факторів, вважаємо, що така оціночна шкала є достатньою для їхнього порівняльного визначення позицій.

Експерти спершу дають бальну оцінку можливому впливу фактору, а в бальну матрицю проставляється округлена до ціла числа середньоарифметична величина ($O_{j,i,k}$). Результати представлені у таблицях 5, 6, 7.

Крок 5. Розрахунок скоригованих з урахуванням вірогідностей бальних оцінок факторів. У зазначених вище таблицях доцільно провести подальші розрахунки бальних оцінок факторів з урахуванням вірогідностей їх впливу. Розрахунок проводиться за формулою:

$$O'_{j,i} = \sum_{k=1}^{n_j} (O_{j,i,k} * P_{j,i}) \quad (1)$$

де $O'_{j,i}$ – бальна оцінка i -го фактору по j -й групі з урахуванням вірогідності;

$O_{j,i,k}$ – бальна оцінка впливу i -го фактора на k -й результат за j -ю групою ($k=1, \dots, n_j$);

$P_{j,i}$ – вірогідність реалізації впливу фактору i -го за j -ю по групою.

Результати розрахунків наведені у таблицях 5, 6, 7.

Вірогідності реалізації впливу факторів мотивації на макrorівні

Група факторів	Мотиваційні фактори	Вірогідність ($P_{j,i}$)
ЕКОНОМІКА	Можливість банківського кредитування	$P_{1,1}=0,2$
	Іноземне інвестування	$P_{1,2}=0,3$
	Зростання виробництва	$P_{1,3}=0,4$
	Зниження рівня інфляції	$P_{1,4}=0,3$
	Зростання ємності споживчого ринку	$P_{1,5}=0,4$
	Створення спеціалізованого галузевого парку	$P_{1,6}=0,3$
	Вигідне географічне розташування України	$P_{1,7}=0,5$
	Зростання на вітчизняному ринку частки товарів власного виробництва	$P_{1,8}=0,5$
ПОЛІТИКА	Створення передумов для роботи за межами тіньового сектору	$P_{2,1}=0,4$
	Робота за давальницькими схемами	$P_{2,2}=0,3$
	Наявність податкових пільг	$P_{2,3}=0,6$
	Підвищення дієвості судової системи	$P_{2,4}=0,4$
	Боротьба з корупцією	$P_{2,5}=0,4$
СОЦІУМ	Одержання освіти за бюджетні кошти	$P_{1,1}=0,6$
	Дотації роботодавцям за перше робоче місце	$P_{1,2}=0,4$
	Зростання середньої заробітної плати в галузі	$P_{1,3}=0,4$
	Зростання середньої заробітної плати в галузі до рівня середньої заробітної плати у промисловості	$P_{1,4}=0,5$
	Зростання комп'ютерної грамотності	$P_{1,5}=0,5$
	Наявність соціальних гарантій	$P_{1,6}=0,5$
	Пенсійна реформа	$P_{1,7}=0,9$
	Поліпшення екологічного стану галузі	$P_{1,8}=0,5$
	Поліпшення демографічних показників, в т.ч. гендерної складової	$P_{1,9}=0,7$

Таблиця 5

Матриця бальних оцінок впливу для групи факторів «Економіка»

ВПЛИВ	Вірогідність	РЕЗУЛЬТАТ								Бальна оцінка i -го фактору за j -ю групою з урахуванням вірогідності
		Можливість банківського кредитування	Іноземне інвестування	Зростання виробництва	Зниження рівня інфляції	Зростання ємності споживчого ринку	Створення спеціалізованого галузевого парку	Вигідне географічне розташування України	Зростання на вітчизняному ринку частки товарів власного виробництва	
		$k=1$	$k=2$	$k=3$	$k=4$	$k=5$	$k=6$	$k=7$	$k=8$	
Можливість банківського кредитування	$P_{1,1}=0,2$	X	-	-1	-	-1	-1	-	-	-0,6 ^{*)}
Іноземне інвестування	$P_{1,2}=0,3$	-	X	+1	-	+1	+2	-	-	+1,2
Зростання виробництва	$P_{1,3}=0,4$	-	+2	X	-	-	-	-	+2	+1,6
Зниження рівня інфляції	$P_{1,4}=0,3$	-2	-2	-1	X	-1	-	-	-	-1,8
Зростання ємності споживчого ринку	$P_{1,5}=0,4$	-1	-1	-2	-	X	-	-	-	-1,6
Створення спеціалізованого галузевого парку	$P_{1,6}=0,3$	-	-	+1	-	+1	X	-	+2	+1,2
Вигідне географічне розташування України	$P_{1,7}=0,5$	-	+2	-	-	-	+2	X	+2	+3,0
Зростання на вітчизняному ринку частки товарів власного виробництва	$P_{1,8}=0,5$	+1	-	-	+1	-	-	-	X	+1,0

*) $(-1)*0,2+(-1)*0,2+(-1)*0,2=-0,6$

Висновок, який можна зробити на основі аналізу таблиць 5, 6 та 7, полягає в тому, що спостерігаються більш високі вірогідності реалізації мотиваційного впливу факторів по групі «Соціум». Так, в жодній із інших груп не присутні вірогідності 0,9 та 0,7, які зафіксовані для факторів 7 та 9 відповідно по групі «Соціум». Крім того, для групи «Соціум» характерна найбільша кількість найвищих балів та найнижчих балів. Це свідчить про значну активність факторів мотивації саме у цій групі. В той же час найменша активність факторів відзначена за групою «Економіка», оскільки тут не зафіксовано жодного фактора впливу з оцінкою «-3» або «+3».

Таблиця 6

Матриця бальних оцінок впливу для групи факторів «Політика»

ВПЛИВ	Вірогідність	РЕЗУЛЬТАТ					Бальна оцінка i -го фактору за j -ю групою з урахуванням вірогідності
		Створення передумов для роботи за межами тінювого сектору	Робота за давальницькими схемами	Наявність податкових пільг	Підвищення дієвості судової системи	Боротьба з корупцією	
		$k=1$	$k=2$	$k=3$	$k=4$	$k=5$	
Створення передумов для роботи за межами тінювого сектору	$P_{2,1}=0,4$	X	-2	-	-	-3	-2,0
Робота за давальницькими схемами	$P_{2,2}=0,3$	+1	X	-	-	-	+0,3
Наявність податкових пільг	$P_{2,3}=0,6$	+2	-	X	+2	+3	+4,2
Підвищення дієвості судової системи	$P_{2,4}=0,4$	-2	-	-	X	-1	-1,2
Боротьба з корупцією	$P_{2,5}=0,4$	-2	-	-1	-1	X	-1,6

Крок 6. Визначення порівняльних позицій груп факторів на основі показника «середня оцінка впливу одного фактора групи». Показник «середня оцінка впливу одного фактора групи» є узагальнюючим показником, який дозволяє оцінити дію групи факторів в цілому через усереднену дію одного фактора (\bar{O}_i), який визначається наступним чином :

$$\bar{O}_i = \sum_j O'_{j,i}. \quad (2)$$

Розрахунки показників середньої оцінки впливу одного фактора за групами наведено у таблиці 8.

Показник середньої оцінки впливу одного фактора за групами мотиваційних факторів макrorівня інтегровано відображає такі якості групи, як вірогідність реалізації впливу факторів та ступінь взаємовпливу факторів у цій групі.

Висновки. За результатами даних таблиці 8 очевидно, що найбільшого впливу на мотиваційний потенціал персоналу підприємств легкої промисловості слід очікувати у наступному 2012 році на макrorівні від дії факторів групи «Соціум». При цьому дія факторів групи «Соціум» була оцінена із знаком «+», що свідчить про позитивний вплив факторів цієї групи. У порівнянні з групою «Соціум» фактори групи «Економіка» та «Політика» також мають позитивний вплив на рівень економічної ефективності господарської діяльності, проте їхня дія більш, як у півтори рази слабша.

Хоча фактори зовнішнього середовища не підлягають прямому регулюванню з боку підприємств легкої промисловості, проте їхній вплив на рівень ефективності господарської діяльності є одним із визначальних, оскільки стан та тенденції галузі на макrorівні є першочерговим об'єктом аналізу при визначенні стратегічних напрямків діяльності підприємства.

Матриця бальних оцінок впливу для групи факторів «Соціум»

ВПЛИВ	Вірогідність	РЕЗУЛЬТАТ									Бальна оцінка /-го фактору за /-ю групою з урахуванням вірогідності
		Одержання освіти за бюджетні кошти	Дотації роботодавцям за перше робоче місце	Зростання середньої заробітної плати в галузі	Зростання середньої заробітної плати в галузі до рівня середньої заробітної плати у промисловості	Зростання комп'ютерної грамотності	Наявність соціальних гарантій	Пенсійна реформа	Поліпшення екологічного стану галузі	Поліпшення демографічних показників, в т.ч. гендерної складової	
		k=1	k=2	k=3	k=4	k=5	k=6	k=7	k=8	k=9	
Одержання освіти за бюджетні кошти	$P_{1,1}=0,6$	X	-	-	-	+2	-	-	-	+2	+2,4
Дотації роботодавцям за перше робоче місце	$P_{1,2}=0,4$	-	X	+1	+1	-	+2	-	-	-	+1,4
Зростання середньої заробітної плати в галузі	$P_{1,3}=0,4$	-	+1	X	+2	-	-	+1	-	+2	+2,4
Зростання середньої заробітної плати в галузі до рівня середньої заробітної плати у промисловості	$P_{1,4}=0,5$	-	-	+2	X	+2	+1	+1	-	+3	+4,5
Зростання комп'ютерної грамотності	$P_{1,5}=0,5$	-	-	+1	+1	X	-	-	-	-	+1,0
Наявність соціальних гарантій	$P_{1,6}=0,5$	+2	-	+2	-	+2	X		+2	+2	+5,0
Пенсійна реформа	$P_{1,7}=0,9$	-	-	-	-	-	-3	X	-	-3	-2,7
Поліпшення екологічного стану галузі	$P_{1,8}=0,5$	-	-	-	-	-	-2	-	X	-1	-1,5
Поліпшення демографічних показників, в т.ч. гендерної складової	$P_{1,9}=0,7$			-3	-2			-3		X	-5,6

Таблиця 8

Визначення показників середньої оцінки впливу одного фактора за групами мотиваційних факторів макrorівня

Група факторів	Розрахунок	Середня оцінка впливу одного фактора
Економіка	$(-0,6+1,2+1,6-1,8-1,6+1,2+3,0+1,0)/8$	+0,5
Політика	$(-2+0,3+4,2-1,2-1,6)/5$	+0,48
Соціум	$(2,4+1,4+2,4+4,5+1,0+5,0-2,7-1,5-5,6)/9$	+0,78

Наступним об'єктом, який аналізується при прийнятті стратегічної програми розвитку, є стан конкретного підприємства. Стан підприємства галузі тісно та нерозривно пов'язаний зі станом галузі на макrorівні, оскільки там створюють головні передумови для здійснення господарської діяльності.

Література

1. Шершньова З.Є. Стратегічне управління : [підручник] / Шершньова З.Є. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2004. – 699 с.

Надійшла 10.10.2011